

Sziirmai Károly

Herceg János: Papirhajó

(Testvériség-Egyeség, Ujvidék, 1953)

A jugoszláviai magyar írónak, aki ma is mindenese az irodalomnak, nem volt ideje, módja, hogy egyetlen irányban fejleszthesse képességeit. Ez az oka annak, hogy Munk Arturon és Radó Imrén kívül csak az utolsó esztendőben jelent meg írónktól regény, nagyobb irodalmi tanulmány viszont egyetlen egy sem. Az irodalmi értékmegállapítás alig jutott tovább a pajtás-, kaptafa- vagy félkézzel írt, szellemesebb, szókimondóbb bírálatnál (Gál beszámolója Munk könyvéről). A Hídban ugyan olvashattunk néhány nagyobb igényű, terjedelmesebb írást, de ezek körítésekkel, hiányos szerkezetűekkel és belemagyarázásaikkal nem tekinthetők tanulmányoknak, inkább dolgozatoknak vagy tanári disszertációknak. A tanulmány, ez a szép, előkelő irodalmi műfaj, ennél igényesebb, s legalább művészi stílust és módszeres csoportosítást követel. Herceg kivételével, egyedül Bori Imre és B. Szabó György esszéi stílusú bírálatai biztatnak azzal, hogy lesz a tanulmánynak is hivatott s felkészült művelője. Olyan, aki úgy bele tudja majd magát élni választott tárgyába, mint pl. Péterfy tette Keményről és Jókairól írott tanulmányában vagy Babits a Vörösmartyról szólóban.

Hercegnek tanulmányait eddig, szétszórtság miatt, nemigen élvezhettük. Most, hogy kötetbe gyűjtve, újra olvashatjuk, jobban gyönyörködhetünk bennük, s értékeik szembeötlőbbek. Herceg nyelve, előkelő szépsége mellett, tiszta, világos, így műélvezetünket semmi sem rontja. Nézetem szerint a fogalmazásnak ez a tisztasága nem az általános kultúrszínvonalhoz való alkalmazkodás. Herceg azelőtt is így írt. Különben csak azt teszi, amit a francia próza legkiválóbb művelői, s nálunk követőik: Ambros Zoltán, a »novella maupassant-i formáját művelő« Csáth Géza és mások.

Herceg idetartozó írásait két részre kell osztanunk: önálló tanulmányokra és cikkekre, ismertetésekre. Tanulmányait széles tájékozottság, a választott tárgyba való mély behatolás s egy magasabb tárgyilagos szemlélet jellemzi. Lexikális adatokkal kiegészített egyéb cikkei szintén magas színvonalúak. Tanulmányaitól különösen a Ramuzról, Konyovics Milánról s vajdasági magyar festőinkről írottak válnak ki. Ezeknek az arányosan tagolt, művészen kerék, mértékkel tartott hangú írásoknak legtöbb sajátosságuk a kitűnő s többször hangulatosan aláfestett jellemzés. Így pl. Csávosiról szóló következő sorai:

»Furulyaszó hallatszik messziről, nem hangosan, nem fiatalos hevével, hanem kedvesen, hangulatosan, andalítóan, mintha a lélek kapott volna szárnyakat... Valmi ilyen egyszerű derűvel hatnak az emberre Csávosí képei...

Herceg, tájunk egyetlen festőjének egyéniségébe se ásta magát oly mélyen, mint Konyovicséba. Fejlődésébe, az olvasó érdeklődését is

magával ragadva, állomásról-állomásra követi. Madártávlati képet adva a piketúrát dúló forradalmi esztendőkről, bemutatja őt minden korszakában. Látjuk, amint a probléma-megoldás s kifejezőmód nyugtalan keresésében minden divatos festői irányt végigpróbál, hogy hosszabb rövidebb idő múlva elhajítsa, mint legény megunt szeretőit. Volt impresszionista, kubista, neoklasszikus — tapogatózó, tudatos, virtuóz — bizakodó, elcsüggedt, talpraálló —, de sajátos egyéni művészete csak Párisból való hazatérése után bontakozott ki. Itt válik a hazai táj, a Vajdaság festőjévé, majd később — »tudatos elrajzolással, túlzással« — a sokféle embertípus megörökítőjévé. »Nem portrét és életképet fest — mondja Herceg, — hanem szinte stúdiumszerűen magát az embert... Nemcsak emberekkel ismerkedünk meg, hanem sorsokkal is...« — Kétségtelenül az is vonzhatta Herceget a festőhöz, hogy művészi sorsa kialakulásában elvei diadalát érthette meg. Távlabbról a Taine-féle környezetelméletét.

Herceg ugyanoly beleéléssel igyekszik behatolni Hangya András művészetébe. De megbízható tárgyilakosságát — az előadás sodrában — helyenkint lírai hevület melegíti át. Ellentétben Konyovicsal, Hangya András »a természet középpontjában — kezdetől fogva — az embert látja. Hangyánál előbben, hitelesebben, az embert senki sem tudta visszaadni tájunkon...« — Hercegnek ebben a megállapításban ellentmondást érzünk. Azzal szemben, amit Konyovics roppant alakgazdagságáról, »félszáz képének embermenaszériájáról« mondott. Véleményem szerint utóbbiról szóló megállapítása a helytálló. Vagy Herceg nem vennie észre azt a modorosságot, mely egyre jobban elterpeszkedik Hangya András képein? Mintha figuráit már-már szeriában gyártaná, s kevés kivétellel, befagyott volna a szegényember korábbi ábrázolásába. Egyarcú tömegembereit látva, akaratlanul is A Huxley »Szép új világá« nak palackból lefejtett, ijesztő Gamma-figuráira kell gondolnom.

Herceg egyéb cikkeit, ismertetéseit rendszerint valamely művészi esemény váltotta ki. Evforduló, naplómegjelenés, más egyéb. Természetesen ő is rá volt utalva ilyenkor ismert adatok felhasználására. De ez nála nem válik kompilációvá. Az átvett és érzékkel csoportosított adatokat saját szelleme anyagával tölti ki. Találó jellemzéssel, egyéni megállapítással, véleményalkotó készsége gazdag megnyilatkozásaiival. Itéleteiben írói tekintet, magatartás nem befolyásolja. Ha valakiről ír, önmagát alárendeli. Különös érzéke van az emberi sajátosságok megfigyeléséhez s érdekes kifejezéséhez. Álljon példának a sok közül, mint mutat be egyéni színezéssel egy általunk is jólismert író, Bródy Sándort.

»A szegények sorsán szeretett volna javítani; a maga lobbanó, sissertgő szenvedélyességével

küzdött is ezért, de legtöbbször elérzékenyedett a saját hangjától, mely szabadon áradó, zúgó, nyugtalanító, valóban páratlan hang volt az akkori magyar literatúrában.

Minden írásában van néhány sor, mely tömören jellemzi a méltatott író-t vagy festőt. Molnár Ferencről szóló írásából pl. elegendő ennyi:

»Mi a régi Molnárt őrizzük tudatunkban, a Nemesek íróját, azt a Molnárt, aki még szerette az embereket, aki még hozzánk szólt, ha mindjárt csak a pesti polgár szalonjából is, akinek akkor még nem az volt a célja, hogy kiszolgálja a közönséget, hanem hogy emberi hit-tel szóljon a világ dolgairól.«

Forrásmunkák felhasználásával írott cikkei közül legzártabb, legszebb a nyugateurópai sorozat. A többiek közül, hibátlan szerkesztével, arányos csoportosításával és tartalmi gazdagságával, a Nusics Branislávról írott.

Kár, hogy az író a kötet egységét »Hazuról« c. vegyesanyagú írásaival megbontja. Található itt mindenféle, vallomástól kezdve a néprajzig. Közülük a »Cserebogár, sárga cserebogár« harmadik személyű áttétellel, érdekes elbeszélés lehetett volna.

Herceg János

Rapszódikus jegyzetek Jása Ignyátovics rapszódijáról

(Jakov Ignyátovics: Rapsodije, Matice Srpska, Novi Sad, 1953)

A nagy per, amely száz évvel ezelőtt indult meg a kor legjelentősebb és kétségtelenül egyik legérdekesebb alakja, Jása Ignyátovics ellen, mintha még ma se fejeződött volna be. Most ugyan már, közel hetven évvel a halála után fölösleges bizonygatni, hogy nem volt népének árulója — mert életének voltak olyan szakaszai, amikor annak tartották —, s hogy nem a megalkuvás vezette arra az útra, amelyre halálos fenyegetések között egy zajos karlócai népgyűlésen lépett, s amelyről nem tért le holtanapjáig.

Az utókor megadta az elégtételt és az elismerést Ignyátovicsnak, s azok az éjszakai könnyek, melyeket Zamáj sírt el a koporsója fölött, régen felszáradtak már. Alakját és életművét először Szerlics, a szerb irodalomtörténet megalapítója próbálta megfelelő helyre állítani, s aztán úgy, ahogyan nőtt a távolság a vajdasági szerbek nemzeti mozgalmanak romantikus időszakától, illetve ahogyan ez a mozgalom a változó időben mind több és több népi és szociális szemponttal gazdagodott, úgy tisztult a légtér Ignyátovics alakja körül.

Most megjelent emlékiratai mégis, mintha az utolsó szó jogán mondanák el mindazt, amit Ignyátovicsnak egész élete, világnézete, politikai helytállása és írói alkotómunkája magyarázatoként el kellett mondania. A kései olvasónak legalább így tűnik, jóllehet ezekben a visszaemlékezésekben nyoma sincs semmiféle drámaiságnak. Nem vádolt védekeznek bennük, csak egy harcoss har tanuja és résztvevője számol be mindarról, amit életében érdekesnek és jelentősnek tartott. S mégis, az előadás nyugalma, a visszaemlékező Jása Ignyátovics sze-

A »Cél és vallomás« rapszódikus írói evangélium. Előtte alkalmazkodom és tudomásul veszem. Tisztelem mások meggyőződését. Többen talán vitára serkentő anyagot találnak írásában. Meddő, kilátástalan, értelmetlen vitára. Szó van benne pl. a csak nemrég is annyira vitatott egyetemes magyarság problémájáról is; melyben én az író nézetéhez csatlakozom.

Legszívesebben mégis »Emlékeinknél« s a »Kupuszinai lakodalom«-nál időzöm. Itt otthonosan érzem magamat. Ujra lehangozóság vesz azonban rajtam erőt, amikor a »Papírhajó«-t olvasom. Egészen másra gondolok, mint az író. A könnyedén lebegő címben jelképet érzek. Mint ha az a sok szép, értékes írás, melyet az író az olvasó felé indít, mind-mind csak papírhajó volna. Hiába biztatja, lelkesíti őket:

Szállj, röpjél hajóml...

A visszhang mindig ugyanaz. Akár egy ógörög kórus felelne:

»Révbe nem ér a hajó...«

Nincs lenge fuvallat, mely a papírhajót felkapja s elindítsa. S ha mégis, tájunk elposványosodott öbleibe akkor is alig juthat. A bejáratot a Közöny vastagbőrű, zöldmoszatos szörnye hétéfajú sárkányként őrzi.

Íd derűje és megingathatatlan fölénye ellenére, úgy tűnik mintha ezekben az emlékiratokban adna magyarázatot az író és a politikus Ignyátovics élete egész sajátos magatartása.

Pedig politikáról, irodalomról jóval kevesebb szó van ebben a könyvben, mint az élet számos egyéb s Ignyátovicsnak érdekes megnyilatkozásáról. Az egész ötszáz oldalas könyv ennek ellenére tökéletesen kifejezi Ignyátovics írói koncepcióját, emberi érdeklődését és politikai ikonosságát, amely — ez már nem lehet vitás — helyzetéből, neveléséből eredt. Tudjuk: lelkes szerb nacionalista volt, de ugyanakkor magyar lojalpatrióta, aki azonban mégis a felvilágosult európai szemével nézett a világra. Ebben a kései könyvében mindezt megérti az ember. Regényeiben, elbeszéléseiben korántsem rajzolódt ki ilyen élesen Ignyátovics szellemi arculata és egész emberi habitusa. S ha így nézed őt ebben a kicsit hanyavett, derűs mesélő hangulatában, ebben minden ünnepélyességet, minden nagyképűséget nélkülöző egyszerű közvetlenségében, amint eszméiről, forradalomról, emberi és szellemi ideálokról, kocsmáról, bálkáról, temetőkről mesél olyan rapszódikus elkarnyarodásokkal és ennyi szertelenséggel, ahogyan csak az életben tűnnek fel a dolgok és jelenségek a maguk rendszertelen halmazátlapjában, gondtalanul előkötve olyan apró epizódjainál is az életének, melyeket más, emléteni se tartana érdemesnek, akkor megérted azt is, hogy lenéztek és megvetették kortársai, akik nem tudták kivonni magukat sem a társadalmi előítéletek, sem a polgári illendőség, sem a valahová-tartozás kényszere alól. A minden költészségre fittyet hányó Ignyátovics viszont, aki egyformán jólérezte magát a pesti Vigadó nőbel-bábján és a tabáni keszmerőben,